

DOI: 10.36719/AEM/2007-2020/54/103-106

Kamil Səyavuş oğlu Dəmirli

Azərbaycan Turizm və Menecment Universiteti

kamildemirli44@gmail.com

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ MONETAR SİYASƏTİ

Açar sözlər: maliyyə, monetar siyasət, Mərkəzi Bank, məzənnə, iqtisadiyyat, valyuta, maliyyə böhranı

Key words: finance, monetary policy Central Bank exchange rate economy financial crisis

Ключевые слова: финансы, денежно-кредитная политика, Центральный Банк, обменный курс, валюта, экономика, финансовый кризис

Ölkənin strateji siyasətinin ən vacib halqalarından biri də dövlətin həyata keçirdiyi iqtisadi siyasətdir. İqtisadi ədəbiyyatda iqtisadi siyasətin iki qanadından biri fiskal siyasətdirsə digəri məhz monetar (pul) siyasətdir. Monetar siyasəti iqtisadiyyata qısa və uzunmüddətli dövrdə təsir uzun, unikal və vacib bir alətdir. Əksər dövlətlərdə olduğu kimi Azərbaycanın da monetar siyasətini Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı (bundan sonra Mərkəzi Bank) həyata keçirir.

Ümummilli lider Heydər Əliyev zamanında düzgün olaraq vurğulamışdır ki, Mərkəzi Bank ölkənin ən mötəbər qurumlarından biridir. Mərkəzi Bank ölkənin bütün maliyyə sistemində nəzarət funksiyasını daşıyır ki, bura da monetar siyasətinin formalaşdırılması və həyata keçirilməsi, pul təklifinə və banklara nəzarət, ölkənin beynəlxalq valyuta ehtiyatlarının idarə edilməsi və bu kimi onlarla vacib vəzifələr daxildir.

Federal Ehtiyat Sisteminin (ABŞ-ın Mərkəzi bankı) və ya Avropa Mərkəzi Bankın qərarlarını ictimaiyyət diqqətlə izləyir. Mərkəzi Bankların qərarları istehlakçıların və istehsalçıların bugünkü sərvətlərinə və gələcək gəlirlərinə birbaşa və dolaylı təsir imkanlarına malikdir. Bu səbəbdən monetar siyasətə dair qərarların istehsalı və onların icrası çox məsuliyyətli və mürəkkəb bir prosesdir (1).

Hər bir geosiyasət iqtisadi dayaqlar üzərində qurulur. G20 ölkələrinin sammitində digər ümumbəşəri problemlərlə yanaşı valyuta-monetar siyasəti də geniş müzakirə olunur. Məsələn ABŞ prezidenti Çin yuanının məzənnəsini süni yolla ucuz tutmaqda ittiham edərək Çin Xalq Respublikasının prezidentindən məzənnə siyasətinin yumşadılmasını tələb edə bilər. Bu məsələdə toqquşan maraqlar bundan ibarətdir ki, Çin Mərkəzi Bankının Yuanın məzənnəsini süni yolla ucuz saxlaması Çinin ticari məhsullarının digər dünya ölkələrinin məhsullarına nisbətən rəqabət qabiliyyətliliyinin qorunmasını təmin edir. Bu sadə misal göstərir ki, monetar siyasəti ölkə daxilində həlledici amil olmaqla yanaşı, ölkənin beynəlxalq iqtisadi rəqabətdə maraqlarının qorunmasında da mühüm amildir (2).

Məqalədə təkrara yol verməməkdən və oxucunu yormamaqdan ötrü Azərbaycanın monetar siyasətində son iki onillikdə baş vermiş ən vacib hadisələri qeyd etməklə kifayətlənəcəyik. Bu barədə ətraflı məlumatı Mərkəzi Bankın elektron sahifəsindən əldə etmək olar.

90-cı illərin əvvəllərindən indiyə kimi Azərbaycanın monetar sistemi uzun və şərəfli bir yol qət etmişdir. Bu dövr ərzində ölkənin pul sisteminin sıfırdan (bəlkə də mənfi) qurulması prosesi getmişdir. Ötən əsrin sonuncu onilliyinin əvvəllərində milli valyutası belə olmayan, hiperinflyasiya və maliyyə özbaşınalığı ilə üzləşən bir ölkənin bu gün stabil və möhkəm pul-kredit sistemi mövcuddur. Inflyasiya idarə olunur və valyuta məzənnəsi sabit saxlanılır. Mərkəzi Bankın valyuta ehtiyatları ilbəl artmaqdadır (3).

Mərkəzi Bank növbəti böyük sınağı 2000-ci illərin sonunda baş vermiş global maliyyə böhranı zamanı yaşamışdır. Böhranın Azərbaycana təsiri əsasən dünya bazarında neftin kəskin ucuzlaşması ilə əlaqədar neft ixracından daxilolmaların azalması ilə məhdudlaşmışdır. Böhranın ölkə iqtisadiyyatına təsirinin yumşadılmasında Mərkəzi Bankın əvəzolunmaz rolu olmuşdur.

Bu dövrdə həyata keçirilən monetar siyasətinə qiymət vermək üçün həmin dövrdə maliyyə-kredit sistemində baş verən gelişmələrə nəzər salmaq yerinə düşərdi. Qlobal böhran zamanı dünyanın qabaqcıl ölkələrinin maliyyə sistemi süqut etdiyi bir dövrdə Azərbaycanın kommersiya banklarında müflisləşmə müşahidə olunmamışdır. Bu dövr ərzində Mərkəzi Bankın beynəlxalq ehtiyatları və pul kütləsinin artım tempi azalmış, valyuta məzənnəsi sabit saxlanılmışdır. Neft gəlirlərinin artım tempində azalma baş vermiş, lakin Mərkəzi Bank beynəlxalq valyuta ehtiyatlarından istifadə edərək məzənnəni sabit saxlamış, iqtisadiyyatın likvidlik problemi yaşamasına imkan verməmişdir.

Monetar siyasətinin uğurlarından söhbət açarkən qarşıda duran potensial maneələri qeyd etmək və onlarla mümkün mübarizə yollarının göstərilməsi vacibdir. Eyni zamanda dünyanın uğurlu inkişafa imza atmış ölkələrinin monetar siyasət modellərinin Azərbaycana birbaşa tətbiqi düzgün olmazdı. Əlbəttə yerli xarakterik xüsusiyyətlər nəzərə alınmalıdır.

Etiraf etmək lazımdır ki, gənc bir ölkə kimi Azərbaycanda azad bazar iqtisadiyyatı şəraitində müəyyən neqativ halların qalması davam edir. Son dövrlər hökumətin korrupsiyaya qarşı rəsmi olaraq elan etdiyi mübarizə vəziyyətin diqqətdən kənarda qalmadığını göstərir. Lakin, bu istiqamətdə daha köklü və sərt islahatların aparılmasına ehtiyac vardır (4).

Qeyd olunan problemlər Mərkəzi Bank tərəfindən aparıla biləcək bəzi siyasi alətlərin effektivliyini aşağı salır, bəzi alətləri isə tamamilə istifadəyə yararsız edir. Bəs Mərkəzi Bank bu məhdudiyyətlər sonunda nə edə bilər? Bu suala cavab tapmaq üçün qarşıda duran problemləri və maneələri daha yaxından araşdırmaq və təsnifləşdirmək məqsədə uyğun olardı. Onları aşağıdakı 4 əsas qrupda cəmləşdirmək olar.

- *Global maliyyə böhranının fəsadları.*

Dünya iqtisadiyyata çox ciddi bir böhrandan sonra ağır bir bərpa dövrünə qədəm qoymuşdur. Bəzi iqtisadçılar bu bərpa prosesinin kövrək olduğunu və istənilən an yenidən böhranla əvəz oluna biləcəyindən narahatdırlar. Avropanın bəzi ölkələri hələ də ciddi xarici borc problemi ilə üz-üzədirlər ki, bu da vahid valyuta olan Avronun gələcəyini sual altında qoyur.

- *Təbii Sərvət Lənəti*

Empirik cəhətdən sübut olunmuşdur ki, uzunmüddətli dövrdə təbii sərvətlərlə zəngin ölkələrdə iqtisadi artım digər ölkələrə nisbətən aşağı olur. Bunun əsas səbəbləri dominant bir sektorun (Azərbaycan üçün neft-qaz) digər ticari sektorları sıxışdırması, ikisürətli iqtisadiyyatın mövcudluğu, istehsal amillərinin digər sahələrdən sərvət hasil edən sektorlara axması və milli valyutanın məzənnəsinin dəyərinin yüksəlməsi ilə əlaqədar digər ticari sektorların rəqabət qabiliyyətliliyinin azalmasıdır. Qeyd etmək lazımdır ki, iqtisadi ədəbiyyatda Holland sindromu və ya təbii sərvət lənəti adlandırılan bu fenomen potensial olaraq Azərbaycan uzun müddədir.

- *Karbohidrogen gəlirlərinin mövcudluğu və qeyri-müəyyənliyi.*

Bildiyimiz kimi son onillikdə Azərbaycanda sürətli iqtisadi artım əsasən neft-qaz hasilatı hesabına baş vermişdir. Təbii ki, bu artım tükənən təbii sərvətlərdən qaynaqlanır və davamlı ola bilməz. Artıq 2011-ci ildən iqtisadi artım tempində azalma müşahidə olunmaqdadır. Bu baxımdan ölkənin neftdən asılılığının azaldılması, daha dəqiq desək qeyri-neft ixracıya əsaslanan istehsalın formalaşdırılması həllini gözləyən məsələlərdəndir.

- *Fiskal dominantlıq və Mərkəzi Bankın müstəqilliyi*

Mərkəzi hökumətin Mərkəzi bankı pul çap etməyə təhrik etməsi və bu yolla əlavə gəlir əldə etməsi (senyoraj) dünya praktikasında geniş müşahidə olunan haldır. İqtisadi ədəbiyyatda bu fiskal hakimiyyətin monetar hakimiyyətin üzərində dominantlığı və ya sadəcə fiskal dominantlıq adlandırılır. Azərbaycanda bu proses bir az yumşaq və fərqli formada baş verir. Nəhəng neft gəlirləri Maliyyə Nazirliyi tərəfindən xərclənilir və buna qarşı Mərkəzi Bank daxili valyuta bazarında tarazlığı qorumaq məqsədilə manat pul kütləsini artırmaqla reaksiya verir ki, bu da inflyasion təzyiqləri artırır (5).

Bu maneələrin müxtəlif kateqoriyalar altında təsnifləşdirilməsinə baxmayaraq, onların mənbəyi eynidir. Bu səbəbdən problemlərin həlli yolları ya kəsişir, ya da onlara qarşı tədbirlər paralel aparılmalıdır.

Ali məqsəd global maliyyə böhranının fəsadları ilə çarpışan dünya iqtisadiyyata və mövcud məhdud təbii sərvətlər fonunda Azərbaycanın davamlı inkişafının təmin etməkdən ibarətdir. Son illər ölkənin nail olduğu iqtisadi artım tempinin qorunub saxlanması qarşısında duran əsas məsələlərdən biridir. Məlum olduğu kimi son on illikdə müşahidə olunan artım əsasən ölkənin karbohidrogen yataqlarının işlənməsi ilə əlaqədar idi. Nəzərə alınsa ki, neft-qaz hasilatı daimi deyil və artıq maksimum potensialına çatmışdır, bundan sonrakı dövrdə iqtisadi artımın təmin edilməsi xüsusi əhəmiyyətə malikdir.

Bu məqalə monetar siyasətinə dair olduğundan mövcud problemlərin həlli yollarına yalnız Mərkəzi Bankın prizmasından nəzər salırıq. İqtisadi ədəbiyyatda biznes tsiklləri iqtisadiyyatın ayrılmaz hissəsi kimi qəbul olunur və yekun rəy budur ki, fiskal və monetar siyasət qisməddətli dövrdə stabilizləşdirmə siyasəti yürütməklə makroiqtisadi göstəricilərdə (ÜDM, işsizlik, inflyasiya və s.) olan dalğalanmaları və onların uzunmüddətli təbii səviyyədən kənarlaşmaları azalda bilər. Bu baxımdan Mərkəzi Bank qisməddətli dövrdə iqtisadiyyatı stabilizləşdirmə gücünə malikdir. Lakin uzunmüddətli dövrdə iqtisadi artımın təmin edilməsi daha çox digər institusional və sair amillərdən asılıdır.

Bu gün Mərkəzi Bank qisməddətli dövrdə makroiqtisadi sabitliyin əsas qaranlıqlarından biri olmaqla yanaşı həm də ölkənin uzunmüddətli inkişafı barədə düşünülməli və bu istiqamətdə addımlar atmalıdır. Belə ki, artıq makroiqtisadi sabitliklə yanaşı, uzunmüddətli strateji inkişaf da əsas hədəf kimi müəyyənləşdirilməlidir (6).

Yuxarıda sadalanan problemlərin mümkün həlli yolları kimi aşağıdakı təklifləri irəli sürürük:

Azalan neft hasilatı və global maliyyə böhranının neqativ təsirləri fonunda ixracyönümlü qeyri-neft sektorunun davamlı artımının təmin edilməsi məqsədilə bu sahədə yumşaq monetar siyasətinin, başqa sözlə desək “ucuz pul” siyasətinin aparılması məqsədəuyğun olardı. Qeyri-neft sektorunun stimullaşdırılması uzun iqtisadiyyatın qısamüddətli dövrdə likvidliyə tələbinin təmin olunması vacib şərtidir (7).

Həmişə məlumdur ki maliyyə-kredit sistemi iqtisadiyyatda maliyyə resurslarının daha səmərəli bölgüsünə xidmət edir. Bu sistemin daim sağlamlaşdırılması və səmərəliliyinin artırılması real sektorun inkişafını sürətləndirəcək əsas amillərdən biridir. Məsələn, maliyyə sisteminin elektronlaşdırılması mövcud monopoliyaların yaratdığı süni aşırımların aradan qaldırılması ilə nəticələnə bilər. Qeyd etmək lazımdır ki, elmi tərəqqi özü bu prosesi zamanla irəli itələməkdədir və qloballaşan dünyada artıq maliyyə əməliyyatlarının virtual icrası qaçılmazdır. Lakin Mərkəzi Bankın rəqəmsal texnologiyalardan istifadəni stimullaşdırması prosesi daha da sürətləndirə bilər.

Milli valyutanın bahalaşmasının müəyyən çərçivədə məhdudlaşdırılması ölkədə istehsal olunan ticari məhsulların rəqabət qabiliyyətliyini təmin etməkdədir. Düzdür, hazırkı şəraitdə qeyri-neft ticari sektor ümumi istehsalda çox kiçik çəkiyə malikdir və “ucuz məzənnə” siyasətinin təsiri bir o qədər də əhəmiyyətli deyil. Lakin uzunmüddətli dövrdə hədəfə çatmaqdan ötrü bütün mümkün kanallar səfərbər olunmalıdır (8).

Vacib siyasi qərarların daha dəqiq kəmiyyət hesablamalarına əsaslandırılması məqsədilə Azərbaycan iqtisadiyyatına uzun nəzəri-praktik modellərin qurulması vacibdir. Daha dəqiq desək, monetar siyasətə dair qərarların qəbul edilməsində hal-hazırda dünya Mərkəzi Banklarında geniş tətbiq olunan Dinamik Stoxastik Ümumi Tarazlıq (DSGE- Dynamic Stochastic General Equilibrium) modellərinin istifadəsində böyük fayda vardır. Bu tip modellər fərqli siyasi qərarlar verildikdə iqtisadiyyatın hansı ssenarilər üzrə inkişaf edəcəyini proqnozlaşdırmağa imkan verir. Mərkəzi Bankın Hər bir qərarının arxasında dəqiq kəmiyyət hesablamalarının durmasında böyük fayda vardır.

Vacib tədbirlər sırasına fiskal və monetar siyasətin sinxronlaşdırılması məsələsini də daxil etmək olar. Siyasətin bu iki qolu arasındakı qarşıdurmaların yumşaldılmasına və strateji qərarların uzlaşdırılmasına ehtiyac vardır. Buna yuxarıda qeyd olunan fiskal dominantlığın aradan qaldırılması ilə başlamaq olar.

Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə hazırlanan növbəti onillik uzun iqtisadi inkişaf və müasirləşmə strategiyasında Mərkəzi Bankın müstəsna rolu vardır. Mötəbər bir qurum kimi Mərkəzi Bank daim diqqət və qayğı Mərkəzində saxlanılır və mövcud şərtlər daxilində onun öz siyasətini müstəqil formalaşdırmasına şərait yaradılır. Səda bir faktı vurğulamaq yerinə düşərdi. Bu gün Mərkəzi Bankda savadlı və müasir fikirli kadrlar toplanmışdır. Bu ziyalı qrupu qoşqunun onundakı aparıcı qüvvə kimi, iqtisadi sistemi irəli qaçmaqdadır. Strateji baxımdan bu qoşqunun düzgün istiqamətləndirilməsi çox vacibdir ki, bu da düşünülmüş və uzaqgörən siyasi strategiyanın üzərinə düşür.

Son söz olaraq bir daha qeyd etmək istərdik ki, mövcud məhdudiyyətlər fonunda iqtisadi problemlərin həll olunmasında Mərkəzi Bankın müstəsna rolu vardır. Ümid edirik ki, bu məqalədə göstərilən və müəllifin nəzarindən qaçan digər məsələlər daim Mərkəzi Bankın diqqət mərkəzində olacaqdır.

Ədəbiyyat

1. Blanchard O., D.G. (2010). *"Rethinking Macroeconomic Policy"*. Journal of Money, Credit and Banking, Blackwell Publishing, vol. 42 (s 1), pages 199-215.
2. Л.И.Красавина «Международные валютно-кредитные и финансово-вые отношения». Москва, 2000
3. Sadiqov M.M. Azərbaycanın maliyyə potensialının formalaşması. «Elm» nəşriyyatı, 2003
4. Наговицин А.Г. Валютная политика. М., 2000
5. Məmmədov Z.F Maliyyə. Pul tədavülü. Kredit. Bakı-2008
6. Z.F.Məmmədov. «Ən yeni iqtisadiyyat», Bakı, 2001
7. Medina, JP and C Soto (2008) "Oil Price Shocks and Monetary Policy Credibility"
8. Z.F.Məmmədov. Beynəlxalq valyuta-kredit münasibətləri və xarici ölkələrin pul-kredit sistemi. Bakı. Azər nəşr. 2008

Monetary policy in the Republic of Azerbaijan

Summary

The monetary policy of the CBA, in our opinion, should not be limited only to maintaining the purchasing power and the rate of manat. The classic version is more suitable for countries with stable market economies. But experience shows that even in those countries in which capitalism has developed over the centuries, attempts are being made to expand the influence of central banks on socio-economic processes. Given the specifics of the transition economy in Azerbaijan and the complexity of the tasks that the government solves, it